

**CEYHUN'DAN CEYHAN'A EVLENME İLE İLGİLİ BAZI
KAVRAMLAR (KALIN, SAÇI, OKUNTU, AŞERME, TOY) ÜZERİNE**
From Ceyhun To Ceyhan: Comman Traditional Practices On Marrigament
Dr. Ali Berat ALPTEKİN*

ÖZ

Bu makalemizde geçiş dönemleri olarak tanımlayabileceğimiz, doğum, evlenme ve ölüm âdetlerinden sadece evlilikle ilgili beş kavram (Kalin, Saçı, Okuntu, Aşerme, Toy) üzerinde durulacaktır.

Bu kavramlar ilk yazılı metnimiz olan Orhun Anıtları'ndan, ilk İslamî eserlere, oradan günümüze kadar yüzyıllar boyunca sözlü kaynaklarda varlığını devam ettirmiştir.

Makalemizde bu kavramlardan hareketle Türkiye ve Türk dünyasındaki kültür birliği mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kalın, Saçı, Okuntu, Aşerme, Toy, Türk Dünyası, Kültür.

ABSTRACT

We will examine five major factors such as 'kalın', 'saçı', 'okuntu', 'aşerme', 'toy' traditional wedding seramonies besides birth, marriagament and death in our article.

These traditional term have continued their vitality beggining from Orhun Runics, then in Islamic Era and reached to our time.

The cultural unity between Turkey and the Turks around the world would be evaluated in our article by these traditional folk values.

Keywords: 'Kalin', 'Saçı', 'okuntu', to long for unusulal food, Wedding, Turks Around the World, Turkish Culture

“Halkın geleneğe bağlı maddî ve manevî kültürünü kendine özgü metotlarla derleyen, araştıran, sınıflandıran, çözümleyen ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bilime (Tan 2000: 5) halkbilimi denir. Halkbilimi, ürününün sözlü olması, nesilden nesile aktarılması ve anonim olması gibi temel özellikleriyle diğer bilim dallarından kolaylıkla ayırt edilebilir.

İlk yazılı metnimiz Orhun Anıtları'ndan bu yana kültürel öğelerimizi gözümüzün önünde canlandırdığımızda folklor ve yukarıdaki özelliklerini daha iyi anlayabiliyoruz.

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Böl. Öğrt. Üyesi.

İlk derlemecimiz diyebileceğimiz Kaşgarlı Mahmut'tan günümüze devamlılık gösteren bazı kavramlar bugün de Türk dünyası dediğimiz coğrafyada yaşamaktadır.

Bu kavramlar içerisinde ilk sırayı kalın(m) almaktadır. Tarihi seyri içerisinde Hunlarda, [*aracılarla, zemin hazırlanıyor ve ondan sonra da on binlerce at ve sığır kalın olarak gönderiliyordu*] (Ögel 1982: 394) ve Göktürklerde [*Bilge Kağan kızını Türgeş kağanına veriyor ve buna karşılık olarak büyük törün oluyordu. Çin imparatoru da törün veya kalın gelmeden, kız vermiyordu*] (Ögel 1982: 394) gördüğümüz kalın geleneği İslamiyet'le birlikte ceyiz, ağırlık ve mihrle karışmıştır. Son yıllarda Türkiye Türkçesinde kalın(m) yerine başlık parası kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bugün Addiyatik'ten Çin Seddine kadar olan bütün coğrafyada kelime daha çok kalın(m) olarak ifade edilmektedir (Koşay 1944: X-XI). **Divanü Lûgat-it Türk**'te, "*Öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz*" (Atalay IV 1999: 255) şeklinde tanımlanan kelime bugün Türkiye'mizin daha çok Güney ve Doğu Anadolu ağızlarında karşımıza çıkmaktadır. Kavram, **Divanü Lûgat-it Türk**'te, bir atasözü ve dörtlükte de geçmektedir:

Qalınq berse qız alır, kerek bolsa qız alır: (Bir adam) başlık parası verirse gelini bakire bulacaktır, eğer çok istediği bir şeyi arıyorsa onu oldukça pahalıya alacaktır.

***.

(Damat kayınbabasına sesleniyor)

Berdım sanga kalınq: Sana başlık parasını verdim

Amdı munı alıng: Şimdi bunu alın

Emgek menig biling: (Ve) bunu [bu zenginliği biriktirmenin] bana ne büyük sıkıntılara ve çabaya mal olduğunu bilin.

Uğrar tüngür bargalı: (Kayınbaba) dünür gitmek üzere (der) (Erdi-Yurteser 2005: 393; Atalay 1999 III: 371-372).

Türk tarihinin ve kültürünün büyük araştırmacısı Bahaeddin Ögel kalının bir tören olduğunu şu cümlelerle anlatır:

"*Kalın ve dolayısıyla söz kesimi, bir çeşit devlet törenini andıran merasimdi. Örnek olarak Radloff'un tespit ettiği kalın anlaşmasından sonra yapılan bir tören, bu konuda bize açık bir fikir verebilir. Kalın anlaşmasından sonra, kız ve oğlan aileleri ile ona bağlı topluluklar hep birlikte ata binerler, at üzerinde karşılaşır ve böylece söz kesimi at üzerinde yapılır. Biliyoruz ki Türklerde, sulh anlaşmaları, savaş kurultayı ile savaşta elçi kabulleri at üzerinde olurdu.*" (Ögel 1982: 396).

Hiç şüphesiz edebî metinlerin içerisinde ilk sırayı destan alacaktır. Bilindiği gibi Uygur Türklerinin kutu (saadet, bereket) Hatun Dağı'nın üzerinde bulunan bir kayadır. Çinliler bu kayanın Uygurların kutu olduğunu çok iyi bildikleri için taşı elde etmek amacıyla çok çalışırlar fakat başaramazlar. Düşünürler taşınırlar ve sonunda Uygur kağanına kutlu kayanın karşılığında kızlarını vermeyi teklif ederler. İşte bu alışverişten sonra ülkede büyük bir kıtlık başlar ve "Göç! Göç!" nidaları işitilmeye başlanır. Bunun üzerine Uygur Türkleri göçerler ve Beş Balık adı verilen yere gelince ses kesilir ve orayı yeni yurtları kabul ederler. Galiba burada küçük bir taş parçası canım haydi verelim ne olacak denilmesinin cezasını yurtlarını terk ederek öderler. Bu destanın içerisinde kalın kelimesi geçmemektedir. Fakat bildiğimiz bir gerçek vardır ki o da kutlu kayaya (taşa) karşılık kızın alınmasıdır. Kanaatimizce bu da ilk resmî kalın olarak değerlendirilmelidir.

Tarih içerisinde Türklerin hayat tarzına göre farklılıklar gösteren kalın (başlık parası) başlangıç itibariyle göçebeye göredir. Göçebe hayatta istenen de elbette bir göçerin elinde bulunan koyun, keçi, köpek deve, at cinsinden hayvanlar ve onların ürünleri olacaktır.

Fuad Köprülü'nün derslerinde, "Türk edebiyatını terazinin bir kefesine, Dede Korkut'u bir kefesine koysak Dede Korkut daha ağır basar" dediği destanda Kampüre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Deli Karçar, kız kardeşi Banu Çiçek'i vermesi karşılığında:

- a) *Bin buğra getirün kim maya görmemiş ola,*
- b) *Bin dahı aygır getirün kim hiç kısırağa aşmamış ola,*
- c) *Bin dahı koyun görmemiş koç getirün,*
- ç) *Bin de kuyruksuz kulaksuz köpek getirün*
- d) *Bin dahı püre getirün mana didi* (Ergin 1994: 126-127).

Folklor araştırmacıları "evlilik" kavramını "doğum" ve "ölüm"le birlikte ele alırlar; bu devrelere ise "geçiş dönemleri" demektirler. Elbette her insan gibi destan kahramanları da "doğum", "evlenme" ve "ölüm" devresini yaşar. Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen destan kahramanı, (normalden daha uzun sürede doğma, elinde kan pıhtısı veya kül ile dünyaya gelme, vücut yapısının normal insandan farklı dolması, vb.) çocukluk döneminde kimliğini ispat etmeye başlar. Kısacası o bu devrede kahramanlık gösterir. Yani, alp tipinin ilk örneği olarak karşımıza çıkmaya başlar. Zaten kahramanlık göstermeyen çocuğa ad da verilmez.

Şimdi de destan geleneğinde önemli bir yere sahip olan Kırgızların Manas Destanı'ndaki Kanikey-Manas ve Almambet-Aruke arasındaki evlenme

konusunda karşımıza çıkan kalınla ilgili kısmı özetleyerek vermek istiyoruz. Böylece doğu ve batı Türkleri arasındaki evlilikle ilgili benzerlikleri daha kolay mukayese etme imkânına sahip olacağız.

Yine 9-11. yüzyıllarda teşekkül ettiğini bildiğimiz ve Müslüman olan Kırgızlarla Müslüman olmayan Kalmıkların mücadelesi şeklinde özetleyebileceğimiz, dünyanın en büyük metni Manas destanında da başlık parasının önemli bir yeri vardır. Kırgız geleneğine göre kalın verilmeden alınan geline iyi gözle bakılmamaktadır.

“Manas Destanı'nın en önemli konusu hiç şüphesiz Manas'ın Kanıkey'le evlenmesidir. Destanda evlenme konusu çok basit bir şekilde başlıyor. Temirhan'ın çok güzel bir kızı olduğunu duyan Manas ve yiğitleri, Manas'ın babası Yakup Han'a teklif götürüyorlar. Destandaki Kırgız geleneklerine göre, kızı oğlana babası aramaktadır. Yakup Han uzun bir yolculuktan sonra Kanıkey'in olduğu mekâna gelerek ona dünür oluyor. Bu görüşmenin sonunda her iki taraf da (kız ve oğlan tarafı) şartlarını söylüyorlar.

“Jakıp Han kız izdep, el eldi aralap jürgende dalada taz koyşığa kezdesedi. Koyşı:

“Manas'ka ten tüsetin Temirhan kızı Kanıkey.” deydi.

Jakıp, Temirhan'a gelip:

“Tilin adam bilmegen Kıtay'dan bir kız tapmadım, ketpenin talğa saptağan esegin arğımaktay ğan, sarttan bir sulu tappadım. Kalmaktan, Kızılbas'tan, Kırgız'dan, Ündi'den, Teşjik'ten Kazak'tan suluw tappadım. Tekkana sağan kelip toktadım.” deydi.

Destana göre Manas'ın dört hanım aldığından bahsedilmektedir. Bunlar:

Kayıptın kızı: Kara Börük

Türiktin kızı: Akılay

Atalık kızı: Akdevlet

Temirhan kızı: Kanıkey. (Manas 1961).

Destana göre evlenme konusu çok ciddidir. Manas, Kanıkey'den önce savaş sonucunda iki kızla evlenmiştir. Fakat bu kızların hiçbirisini Almambet, Manas'a lâıyk görmemiştir. Yine destandaki geleneklere göre gerçek hanım kalın verilerek alınandır.

Kanıkey, Manas'a verildikten sonra Yakup Han memleketine döner. Yine gelenek gereği Kanıkey'in memleketine gidilmesi gerektiğinde, hediyeler alınarak Temir Han'ın huzuruna çıkılır. Temir Han, Yakup Han ve ekibini büyük bir törenle karşılar. Sonra evde, Kanıkey ve Manas arasında şiddetli tartışma oluyor. Bu tartışmanın sebebi ise Manas'ın Kanıkey'in evine izinsiz girmesidir. Manas eve girerken kendisine engel olmak isteyenleri dövüyor, ayrıca

Kanıkey'in arkadaşlarıyla da çok kaba konuşuyor. Nişanlısının bu tavrını gören Kanıkey, ona çok kızıyor ve soğuk davranıyor. Hatta onun kabalığına kızan Kanıkey, Manas'ı bıçakla yaralıyor. Kız ve Manas arasındaki tartışma, Kanıkey'in annesi tarafından duyulunca her iki taraf sakinleştiriliyor. Fakat çok geçmeden bunların arasında tekrar tartışma çıkıyor. Hatta aynı konudaki tartışma evlilikten sonra da devam ediyor.

Kanıkey evlendiği gece Manas'ın yanına gelmiyor. Manas onu sabaha kadar beklemesine rağmen Kanıkey teşrif etmiyor. Böylece de Kanıkey intikamını almış oluyor. Aslında Kanıkey'in naz etmesinin sebebi, Manas'ın sabrını denemesiyle açıklanabilir.

Bu hareketlerden Almambet ve eşi hoşlanmamaktadır. Kanıkey'in en yakın arkadaşlarından olan Aruke, Almambet'i Kalmuk diye beğenmez. Çünkü Aruke yurdu ve halkı olan bir kızla evlenmek istemektedir. O, ayrıca bir sihirbazdır. O, Almambet'i görünce kıyafet değiştirerek kapkara bir kız olur. Çok geçmeden Kanıkey, Aruke'nin özelliklerini Almambet'e anlatır. Almambet bu peri kıızıyla evlenmek ister. Yine bahadırlık geleneğine göre savaşılar. Sonunda da Aruke ile Almambet evlenir.”(Manas destanıyla ilgili kısım, Manas, 1961, adlı eserin 1-26 sayfalarından özetlenerek alınmıştır. İlgili kısım Muhtar Avezov tarafından kaleme alınmıştır.)

2700 bin kilometre kare yüzölçümüne sahip olan Kazakistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarında baharla birlikte dağ yamaçlarında on binlerce yıldı, koyun, deve, keçiyi görebilirsiniz. Bakınız *Kazak Gelenek Göreneklere ile İnanc Pratikleri* adlı eserde “kede” bahsi anlatılırken:

“At ölse de kede ölmeydi (At ölse bile kede ölmez)”, “kalınsız kız bolsa da, kedesiz küvey bolmaydı (kalınsız kız olur ama, kedesiz küvey olmaz)” denilerek kalının zorunlu olmadığından söz edilmektedir. Ancak aynı eserin başka bir bölümünde “kalın malının tamamını ödemeyen delikanlıya kızın verilmeyeceğinden söz edilmektedir” (Köse 2000: 60). Tıpkı Dede Korkut Hikâyeleri'nde olduğu gibi burada da mal cinsinden alışverişin yapıldığı küçük bir dikkatle görülebilir.

Kazak Türklerinde kalın, *“Hâli vakti yerinde olanlar için 100-150 küçük baş; orta hâlliler için 75-100 baş; fakirler için 20-40 baş; çok fakir olanlar için 10 baştır”* (Köse 2000: 60).

Prof. Dr. Reşat Genç, “XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme” adlı makalesinde başlık, kalım ve çeyizin Türk evlenme töresinde varlığından söz etmektedir (Genç 1990: 19-21; Makas-Kalafat (?): 83).

Karaçay-Balkar Türklerinde başlık parası yerine silah, eşya ve toprağın verildiği de görülmektedir (Makas-Kalafat (?): 83).

“Aynı Türk boyunda kız için verilen kalımı kendisi için harcayan aile çok ayıplanır.” (Makas-Kalafat, (?): 82).

Mamuşa'da da damadın babası kız tarafına bir miktar para verir. Bu paranın verilmesinin sebebi kızın düğüne daha iyi hazırlanabilmesi içindir (Morina 1982: 365).

Ünlü Torkolog “Radloff zaman zaman kalını “evlenip evden çıkan oğulun bir payı olarak görür” (Sibirya'dan I: 322; Ögel 1982:393) fakat bu bir kalın değil, bir encidir (Ögel 1982: 393).

Şimdi de, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* (Ankara 1944) adlı bir kitap hazırlayan Hâmit Zübeyr Koşay'dan bazı alıntılar yapmak istiyoruz.

“Bolu'da kalın iki taraf anlaştıktan sonra kılavuz kadın “artık çevreyi veriniz” der ve çevreyi alınca memnun ve müftehîr erkek evine döner” (Koşay 1944: 15).

“Elazığ'da kalın demek başlık ve ağırlık, kıza lazım olan eşya demektir” (Koşay 1944: 104).

“Erzurum'da, erkek tarafı kız tarafına giderek söz kesimi yaparlar. Söz kesiminde başlık miktarı kararlaştırılır, ayrıca bu muhitte He deme tabir edilen ve yine söz kesimi sırasında kız tarafının kızımı veririm demesi için bir miktar paranın verilmesi kararlaştırılır” (Koşay 1944: 21).

“Kerkük'te dönür tabiri yoktur. Ona dilekçilik denir. Kalına da bu muhitte yol derler” (Koşay 1944: 22).

“İskan Türklerinde dünürçülerin kadınları altın takar, erkekler kalın verir” (Koşay 1944: 32).

“Malatya'da kalın, buna bazı yerlerde başlık dahi derler ki oğlan tarafının kudreti maliye ve şerefleriyle mütenasip olarak kızın baba veya velisine verilen paradır” (Koşay 1944: 44).

“Niğde'de erkek tarafından ne kadar başlık veyahut kolluk namıyla ipekli kumaş vesaire verileceği sorulur. Pazarlık başlar” (Koşay 1944: 47).

“Trabzon muhitinin hulliyatı meyanında bir de tepelik denilen gazi altınlarından yapılan bir nevi başlık vardır ki arkadan sarkan örülmüş saçlara

takılmak üzere şakakları ne kadar ziyade olursa o kadar makbuldür.” (Koşay 1944: 54).

“Yağıbasan köyünde kızın babası 20-30-50 lira para, 15 lira ile bir at kalın isterim der.” (Koşay 1944: 55).

“Kayseri’de Cuma gün Ahmet ağa ahabplarına okuyucu gönderir. Okuyucu şu şeyleri söyler: Ahmet ağanın selamı var yarın kalın duasına buyurun” (Koşay 1944: 64).

“Ömerhanlı köyünde başlık vardır” (Makas-Kalafat, (?): 82).

“Rize dolaylarında başlık parasına yegi denir” (Kazmaz 1992: 182).

Üzerinde duracağımız ikinci konu saçıdır. Çok eski bir Türk geleneği olan saç *Divânü Lugâti’t-Türk*’te, *“Ol manga yarmaq saçturdı: O, benim üzerime para saçtı”* (Erdi-Yurteser, 2005:462) şeklinde, *Kutadgu Bilig*’de de saç: Saçmak, dağıtmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Terim, Kazak Türkçesinde “şaşuv” olarak bilinmekte olup Anadolu Türklerinin ulaşmakta zorluk çekeceği bilgiyi meslektaşımız Prof. Dr. Nerin Köse’den vermek istiyoruz:

“Hanımdar kanişayımga kelgen cerden, şaşuvga kurt ornına dilde şaştı (Hanımlar Kanişayım’a geldikleri yerden “saçı” olarak “kurt” yerine “dilde” saçtılar)” Navrızbay-Kanişayım Dastanı’ndan...

Şaşuv sevinci belirtmek için yapılacak çok güzel ve görkemli bir âdettir. Gelin indiğinde, önemli günlerde, uzun bir yoldan gelen olduğunda, dünür geldiğinde yahut da başka türden sevinçli durumlarda kadınlar “kurt” şekerleme, gümüş “tenge”den de saçı saçarlar. Toya gelenler saçılan “şaşuv”dan topladıklarını alırlar, uğruna inanarak çocuklarına götürüp verirler.

“Şaşuv”u sadece kadınlar saçarlar. (Köse 2001: 168).

Karaçay-Balkar Türklerinde bebek doğduğunda babasına müjdeleyenler babanın kalpağını kaçırlar, ödülünü aldıktan sonra da kalpağı verirler. Bu gelenek yaygın olmamakla beraber doğu Anadolu Bölgesi’nde da vardır. (Makas-Kalafat, (?): 65).

“Ömerhanlı Kırmanç Türk köyünde damat ve gelinin başına buğday, arpa, bozuk para serpilir. Bununla ailenin çok çocuklu olması dlenir.” (Makas-Kalafat, (?): 81).

“Türk ve Makedon düğünlerinde gelinin üzerine buğday, arpa, leblebi, bonbon, demir para ile birlikte diğer çerezin saçılması” (Kalıncan, 1992: 174).

Saçıyı açıklarken kurbanlar üzerinde de durmamız gerekmektedir. Buna göre kurban kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır. Bugün Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar her yerde bilinen kanlı ve kansız kurban kesme âdeti çok eski bir Türk geleneğidir. Başlangıçta “ak boz atın” kurban edilmesi şeklindeki kanlı kurbanlar zamanla koyun, keçi, deve gibi hayvanların kesimine dönüşmüştür. Kansız kurbanlar ise insan hayatının her safhasında görülür. Yukarıda Kazak Türkçesinden verdiğimiz aktarmada da görüldüğü gibi doğum, evlenme ve ölüme karşılaştığımız bu törenlerdeki asıl amaç bir şeyin saçılması (darı, mısır, para, şeker, vb.); bir şeyin yapıştırılması (taş, mum, vb.); bir şeyin dökülmesi (kan, süt, su); bir şeyin sürülmesi (süt, kan, vb.)dir. İster saçılsın, ister dökülsün, isterse sürülsün hepsinin ortak hedefi arzu ve isteğin yerine gelmesi içindir. Evlenmede gelinin üzerine saçılan tıpkı kalında olduğu gibi, göçebe kültüründe süt ve süt ürünleridir. İkinci kültüründe süt ürünlerinin yerini tarım ürünleri almıştır. Yerleşik kültüre geçilmesiyle birlikte yukarıdaki ürünlerin yerini, para, vb. leri almıştır.

Bugün Türkiye'mizin her yöresinde olduğu gibi Ceyhan ilçemizde de “darısı başına” deyiimi bilinmekte ve sözlü kültürümüzde yaşamaktadır. Ceyhan'da, Diyarbakır'da, Bakü'de, Kırcaali'de, Kerkük'te, Almatıda, Aşabat'ta, Bışkek'te, Taşkente, Urimçi'de ve Ankara'da karşılaştığımız bu geleneğin kökeni İslamiyet öncesindeki kamlık geleneklerine kadar gitmektedir.

Konumuzu Erzurum'dan bir örnekle bitirelim:

“Gelin hamamı yapılmadan bir hafta öncesinden başlayarak gelinin çeyizi yayılır. Komşular, tanıdıklar, hem çeyizi görmeye hem de saç (hediye)lerini vermeye giderler. Bu süre içerisinde saçı götürmeyenler hamam evine giderken götürürler.” (Köksal 1992:190).

Konuyla ilgili bir başka kavram okuntudur. *Dîvânü Lûgati't -Türk'te* “*Ol meni oqıdı: O, beni çağırdı*” şeklinde karşılaştığımız bu kavram, *Kutadgu Bilig*'de, “*okıcı: davetçi; okıçı, okıçı: davetçi*” gibi anlamları içermekte olup davet etme, paylaşırma gibi anlamları bünyesinde taşımaktadır. Günümüzde bu anlamlar içerisinde karşılaştığımız paylaşırma unutulmuştur. Ancak ok atarak evlenme başta *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde olmak üzere, pek çok metinde evlilik şartı olarak bilinmektedir. Bu arada gelin otağının dikileceği yerin belirlenmesinde de ok atma işleminin yapıldığını hatırlatmak isteriz. Anadolu'da davet etmek anlamına gelen “okuntu” kavramının da ok atma ile münasebeti olduğunu biliyoruz. Okunmayan, yani okuntu verilmeyen Toroslu Türkmen hiç tereddüt etmeden komşusuna küser.

“Eger senün atun menüm atımı kiçer-ise onun atını dahı kiçersin, hem senün ile oh atalum, meni kiçer isen anı dahı kiçersin ve hem senün ile güreşelüm, meni basar-isen anı dahı basarsın.” didi.

Beyrek aydur:

“Hoş imdi atlanun.”

İkisi atlandılar, meydana çıkdılar. At tepdiler, Beyrek atı kızun atını kiçdi. Oh atdılar, Beyrek kızun okın yardı.

Kız aydur:

“Mere yiğit menüm atımı kimse kiçdüğü yok, ohumu kimse yarduğı yok, imdi gel senün ile güreş turalum.” didi.

Haman Beyrek atdan indi. Karvaşdılar, iki pehlivan olup bir birine sarmaşdılar. Beyrek götürür kızı yire urmak ister, kız götürür Beyreği yire urmak ister. Beyrek bunaldı, aydur:

“Bu kıza basılacak olur isem Kalın Oğuz içinde başuma kahınç yüzüme tohınç iderler.” didi. Gayrete geldi, kavradı kızun bağdamasın aldı, emçeğinden tuttu. Kız, koçındı, bu kez Beyrek kızun ince beline girdi, bağdadı arhası üzerine yire urdı.

Kız aydur:

“Yiğit Pay Piçenün kızı Banu Çiçek menem.” didi. Beyrek üç öpdı, bir dişledi, düğün kutlu olsun han kızı diyü parmağından altun yüzüğü çıkardı kızun parmağına kiçürdi. Ortamuzda bu nişan olsun han kızı didi.” (Ergin 1994: 123).

Destanın eski anlatmalarında gördüğümüz ok atma, at yarışırma ve güreş motifleri bugün sözlü kaynaklardaki anlatmalarda da küçük değişikliklerle mevcuttur. Örnek olması açısından Adana’dan derlenen bir hikâyenin ilgili kısmını aşağıya alıyoruz.

“Bay Börek dedi ki:

“Gardaş, bu şehrinizde düğün de var heral.”

Gençler dedi ki:

“Aman gardaş, bu düğün olmaz olsun. Batsın böyle düğün.” dediler.

“Yav niye?” dedi Bay Börek.

“Bu yıllardan beri devam eder bu düğün, heç bitmez, her gün devam eder, dediler. Bu düğün değel.” dediler gençler.

“Peki ney bu?”

“Bizim, gardaş şehrimize Ak Gavak Şehri derler. Bizi de yöneten, Ak Gavak Gızı diye bir bey.”

“Ee?”

“Aynı zamanda beyimizin gızı. Beyimiz yaşlı, hasta. Bizi Ak Gavak Gızı yönetir. Dünya üzerine onun gibi pehlivan, onun gibi cesur, onun gibi yiğit bir gız yoh.” dediler.

“E olsun.” dedi.

“Bu kız, her gün haber salar, yani dünyanın her tarafına. Sen, belki siz duymamışsınız, uzak olduğunuzdan. Beni kim yıkarsa, kim yenerse, ben oğa varacağam der. Her gün buriya günde bir kaç pehlivan gelir, hepsini de yıkar. Ama şartı şu, yıkılırsa, kim erkek yıkılırsa, onun kellesini keseceğim der. Şartı bu. Yıkarsa, erkek yıkarsa pehlivan, gızı alacak Ak Gavak Gızı'ntı.”

“Ee?”

“İşte çoktan beri, on-onbeş seneden beri böyle her gün sekiz on kişi kellesini kese kese, bir de gafadan gonak yaptırdı bu. İşte şo gördüğün gonak var ya.”

“He.”

“Bu işte pehlivan gafalarının gonağa.”

“Allah Allah!” dedi Bay Börek. Ama içine de bir ateş düştü.

“Ulan, bu kız böyle pehlivan, cesur, yiğit, mert bir kız ımsı madem, ben bunu alırım yav, dedi gendi gendine. Ben bunu alıram. Ben bunlan güreşirim.” (Kaybal 1999: 117-118).

Görüldüğü gibi metinde at yarıştırmaya, ok atma kaybolmuş olup sadece güreş tutma kalmıştır.

Konunun ele alındığı bir başka metin Kırgız Türklerinin Manas destanında geçmektedir.

Sabır tükenen Manas, bahadırlarıyla, Temir Han'ın şehirlerini, akrabalarını yok etmek ister. Bu tatsızlığı ise halk arasında sözü dinlenen yaşlı Bakay çözer. Bakay'ın ısrarına rağmen kızgın Manas, Temir Han'ın askerlerinden bazılarını öldürür. Bunun üzerine Kanıkey, Manas'ın huzuruna çıkar, ona bağırır, çağırır, hatta azarlar.

Daha sonra gelenek icabı Manas ve kırk arkadaşına Kanıkey büyük bir ziyafet (toy) verir. Kanıkey, kendisine ve yanında bulunan kırk kız arkadaşına ak otağlar diktirir. At yarışları ve çeşitli oyunlardan sonra Manas ve kırk arkadaşının ak otağlara girmeleri gerekir. Burada da kızların yanına gidişin bir yöntemi vardır. Atlardan inen bahadırlar, atları bırakırlar. At hangi kızın otağına giderse bahadırlar o kızlarla evlenecektir. Manas'ın atı da tesadüfen Kanıkey'in evine gider. Bu olaydan sonra Kanıkey, Manas'ı büyük bir sevinçle, mutlulukla karşılar. Alinyazısından kaçılamayacağını belirten Kanıkey, bu arada Manas'a yeni bir oyun hazırlamaktan da geri kalmaz.

Kanıkey, Manas'ın yaptığı gibi damat adaylarının gözlerini bağlar, daha sonra da onları gelin adaylarının üzerine gönderir. Bunlar da hiç zorlanmadan birbirlerini bulurlar.

Türkiye'nin değişik yerlerinde de okuntu dağıtmakla ilgili bilgileri bulmaktayız, bunlardan bazıları aşağıdadır:

“İbradı (Antalya)’da Perşembe günü okuyucular yani davetçiler, Cuma günü siniye buyuracaksınız diye akrabaya bildiklere gider, onlardan bahşiş alır “ (Koşay 1944: 29).

“Ankara’da okuyucu bir fişek şeker ile bir tane mumu tepsiye dizer, koltuğunun altına alır gider.” (Koşay 1944: 63).

“Elazığ’da düğün pazar günü olacağına göre düğüne geleceklere cumadan, uzak mahalde olanlara perşembe gününden okuyucular gider” (Koşay 1944: 63).

“Eskişehir’de zıfaf gecesinden bir hafta evvel perşembe günü, oğlan ve kız evleri ikişer yahut dörder yenge okuyucu çıkarırlar.” (Koşay 1944: 63).

“Karatepelilerde okuntu dağıtmak: Hazırlık iki taraftan ikmal edildikten sonra yol dağıtma işine başlarlar. Yol dağıtma davet demektir.” (Koşay 1944: 63).

“Kırşehir’de civar köylere davetiyeler gönderilir. Buna da okuyuntu derler” (Koşay 1944: 64).

“Muhat’ta civar köylere birer davetçi gönderilir. Buna köylüler okuyucu tabir ederler.” (Koşay 1944: 66).

“Muğla’da izdivaç edecek kız erkek evlerinden düğünden bir hafta evvelki pazartesi günü okuyucu namıyla bir kadın seçilir.” (Koşay 1944: 66).

“Niğde’de düğün için kadınlar tarafından çıkarılan kadın davetçiye okuyucu derler” (Koşay 1944: 66).

“Ömerhanlı köyünde düğünlerde ‘okuyucu’ geleneği vardır. Gelin alayı oğlan evi tarafından köyün dışında karşılanır.” (Makas-Kalafat, (?): 76).

Üzerinde duracağımız bir başka folklor terimi Türkiye Türklerinde aşerme, Azerbaycan Türklerinde ise yerikleme, ağız tatsızlığıdır. Aşerme (yerikleme, ağız tatsızlığı) döneminde kadın hazırladığı yemekleri yiyemez, midesi bulanır, başı döner, halsiz olur. Bu sebepten hamile kadının yakın dostları onun arzu ettiği yiyeceği bulup getirirler. Buna Azerbaycan Türkleri arasında “yeriyi bulma”, “tike verme” denir. Aş eren kadının isteği yerine getirilmelidir, hatta isteği düşmanda bile olsa bulunup gelinmelidir. Azerbaycan Türkleri arasında istenilen bulunmazsa bu büyük günah olarak kabul edilir. Hem Türkiye Türklerinde hem de Azerbaycan Türklerinde iki canlı (yükli) kadının isteğinin yerine getirilmesi arzu edilir, eğer bu istek yerine getirilmezse çocukta olumsuz bazı hususların oluşacağına inanılır.

Aş eren kadının çocuğunun gözü güzel olsun diye balık yedirilir. Çocuğun genel güzelliği için de anneye ceylan, sülün, turaç eti yedirilir.

Aş eren kadına çocuğunun güzel olması için meyvelerden nar yedirilir. Ancak aş eren kadın narın tamamını yemelidir, eğer eksik yerse bebeğin yüzünde çillerin oluşacağına inanılır. Günümüzde Nahçıvan ve çevresinde güzel çocuklara “Nar tanesi gibidir” denir (Kadirzade 2005: 18). Türk masalları arasında en sevilenlerinden birisinin adı da “Nar Tanesi”dir.

Aş eren kadın ayva yerse bebeği gamzeli olur (Makas-Kalafat, (?): 60).

Aş eren kadın aynaya bakarsa bebeği güzel olur (Makas-Kalafat, (?): 60).

Aş eren kadının yemesi yasak olan yiyecekler de vardır.

Deve eti yerse kalın dudaklı olur (Makas-kalafat (?): 60).

Karpuz yerse çocuk evine ve ailesine karşı soğuk olur (Makas- Kalafat, (?): 60).

Deve eti yerse dudaklı kalın olur (Makas- Kalafat, (?): 60).

Nar yerse doğacak bebek güzel olur (Makas- Kalafat, (?): 60).

Benzer inanışlar Azerbaycan Türkleri arasında da görülmektedir.

“*Tavşan eti yerse dudağı yirik olur.*”

“*Tavuk eti yerse, tavuk gibi rahatsız olur.*”

“*Paça yedirilirse, burnu ilikli olur.*”

“*Acı, turşu yerse bebeğin dili acı olur.*” (Kadirzade 2005:18).

Aşermeyi önlemek için de bazı uygulamalar yapılmakta olup bunlar arasında köpeğin yalağına konulan elma, iki canlı (yükü) kadına haber vermeden yedirilir, daha sonra da haber verilir. Hamile kadın tiksinince bir daha bu tür şeyleri istemeyeceğine Erzurum, Sivas ve Tokat (Zile)’ta inanılır. Yine Erzurum’da köpeğin yaladığı elma, köpek yalağına bırakılan üzüm pestili, köpek yalağına ıslatılmış ekmek hamile kadına yedirilirse aşermeden kurtulacağına inanılır. (Akçiçek, 1992: 17).

Aşermeye bağlı olarak bebeğin cinsiyeti de belirlenebilir. Eğer bebek erkekse sancılar uzun aralıklarla, kısa aralıklarla geliyorsa kızdır (Makas-Kalafat, (?): 61).

Hamile kadına aşerilen nesneyi veren cinsiyeti veya bazı özellikleri de gelecekte doğacak olan bebeğe akseder (Makas-Kalafat, (?): 61).

Üzerinde duracağımız son kavram toydur. Türklerin ilk törenleri içerisinde en önemlisi şölen/şeylandır. Kelime ister şölen, isterse düğün olsun ana fonksiyonu açların doyurulması çıplakların giydirilmesi olup “potlaç” kavramı da bu konuyla ilgilidir. Nitekim Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Hanlar Hanı Bayındır Han yılda bir kere “attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kırdırır, dağ gibi et, göl gibi kıymız sağdırır” ve bütün Oğuz kavmine evine yağmalatır. Toyun ikinci fonksiyonu küslerin barıştırılması, insanlar arasında dayanışmayı sağlamaktır. Üçüncü olarak da bu tür toplantılarda önemli kararların alınmasıdır.

Bugün Hazar Denizi'nin doğusunda toy dediğimiz zaman Türkiye Türkçesindeki düğün aklımıza gelmektedir. Ancak burada şu hususu da belirtelim ki, toy veya şölen sadece Türkiye Türkçesindeki düğün de değildir. Annenin hamileliğinden, ölümüne kadar her yerde toy vardır. Eğer insan hayatını şöyle bir gözümüzün önünde canlandıracak olursak bebeğin doğumunda, ad verilmesinde, erkeğe sünnetinde (Mesalâ, sünnet şöleninde kurban kesilir ve davul zurna çalınır); diş hediği (göllesi, bulguru)nde, yürüdüğünde, nişanlandığında, evlendiğinde toy düzenlenir. Mesalâ, Karaçay-Balkar Türklerinde “tiş cırma” âdeti yapılır. Akraba ve komşular eve davet edilir, şölen-toy düzenlenir, kutlama yapılır. “Çocuğun baba veya annesi bir avuç mısırı çocuğun başından aşağı döker.” (Makas-Kalafat, (?): 66).

Ayrıca ölümün çeşitli safhalarında da toy verildiğini hatırlatmak isteriz.

Kazak Türkleri arasındaki “toy, toy bastar, toy kede, toy mal, uzatuv toyı, üylenüv toyı, kelin tüsiriv toyı, kız uzatuv toyı, kuda kütüv toyı, kuda tüser toyı, neke kıyar toyı” gibi kavramlar da görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. (Köse 2001: 305; Köse 2000: 141, 142, 145, 146).

Kars ve çevresinde saçı mahiyetindeki bütün uygulamaları toy babası düzenler. Ayrıca toy babası gelinin kuşağına erkek kardeşine bağlatır (Kalafat, 1992: 160-161). Aynı bölgede bir de toy yeri deyimi vardır. (Kalafat 1992: 160).

Karaçay-Balkar Türklerinde “*halk yılın belirli günlerinde kutsal bulduklarına inandıkları çeşitli varlıklar şerefine şölen (toy) düzenlerler. Totur, Bayrım gibi kutsal taşlara yiyecek bırakır, etrafında ateş yakıp eğlenirler*” (Makas-Kalafat, (?) : 38).

Yine Karaçay-Balkar Türklerinde bebeğin doğumunun birinci haftasında kurban kesilerek toy düzenlenir. (Makas-Kalafat, (?): 64). Kuzey Irak Kırmanç ve Türkmenlerde, Iğdır yöresinde çocuk doğduğunda kurban kesilir. Uzun bir beklemeden sonra dünyaya gelen erkek çocuklar için Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da toy düzenlenir. (Makas-Kalafat, (?): 64).

Görüldüğü gibi sadece beş kelime (kalın, saçı, okuntu, aşerme, toy) ile bile Türk kültür birliği sağlanabilmektedir. Bugün ülkemizin üzerinde kara bulutların dolaştığı bir dönemi yaşıyoruz. Bu karabulutların dağılması ancak bilimle olur. İşte size Türkiye’den çeşitli entrikalarla koparılmak istenen Güneydoğu Anadolu’muz, Adana’mız, İzmir’imiz, Edirne’miz, Sinop’umuz. Eğer meseleye bilimle yaklaşırsanız ve bunu insanlara anlatırsanız hiçbir mesele yok. Artık Adanalı başlık parasını bilmiyor o eski bir gelenektir kalmadı diyor. Hatta Adana’da kalın kelimesi yaşamıyor bile. Ancak Türkiye’nin Diyarbakır’ından Almatı’ya, Taşkent’e, Aşkabat’a, Bakü’ye, Bişkek’e kadar her

yerde kalın kullanılıyor, her yerde saç veya eş anlamlı bir kelimesi karşılaşıyorsunuz. Aynı şey okuntu, toy, aşerme için de geçerlidir. O hâlde başta ülkeyi yönetenler olmak üzere herkesi bilimin aydınlatıcı yoluna davet ediyor hepimize saygılar sunuyorum.

KAYNAKLAR

- AKÇİÇEK, Eren, “Anadolu Halk Hekimliğinde ‘Köpek’ ile İlgili Olarak Tatbik Edilmiş Ampirik Uygulama ve Tedavi Usulleri”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara 1992.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III, IV*, Ankara 1999.
- Duygu KAYBAL, *Adana ve Osmaniye İllerinde Halk Edebiyatı Örnekleri*, Konya 1999 (Yayımlanmamış Lisas Tezi).
- ERDİ, Seçkin - YURTESER, S. Tuğba, *Divânü Lugâti 't-Türk*, İstanbul 2005.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I / Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara 1994.
- ERÖZ, Mehmet, *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İstanbul 1983, 125-132.
- GENÇ, Reşat, “XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme”, *Türk Yurdu*, (40), Aralık 1990, 19-21.
- İZGİ, Özkan, “Moğollarda Evlenme Âdeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri/ IV. Cilt: Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara 1982.
- KADİRZADE, Kadir İbrahimoglu, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ahmet Doğan), *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, Ankara 2005.
- KALAFAT, Yaşar Kaya, “Eski Türk İnaçlarının Kars Yöresindeki İzleri” *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara 1992.
- KALINCANIN, Tatyana Zazelj, “Ustrumca ve Radoviç Yöresindeki Türk ile Makedon Düğünlerinin Temel Özellikleri”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara 1992.

- KOŞAY, Hamit Zübeyr, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara 1944.
- KÖKSAL, Hasan, “Erzurum ve Çevresinde ‘Gelin-Güvey Hamamı’ ile İlgili Bazı Gelenek ve İnançlar”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara 1992.
- KÖSE, Nerin, *Kazak Düğünü*, Ankara 2000.
- KÖSE, Nerin, *Kazakların Gelenek-Görenekleri ile İnanç ve Pratikleri (Ata Mirasın-Gerçek Hazinesi)*, Ankara 2001.
- MAKAS Zeynelâbidin - KALAFAT, Yaşar, *Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Samsun (?).
- Manas*, Almatı 1961.
- MORİNA, İrfan, “Mamuşa Düğün Türküleri ve Düğün Adetleri”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri/ IV. Cilt: Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara 1982.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Kalın ve Başlık”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri/ IV. Cilt: Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara 1982.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1979, 161-188.
- Süleyman KAZMAZ, “Halk Hukukunda Evlenme Sözleşmesi”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara 1992.
- TAN, Nail, *Folklor Halkbilimi Genel Konular*, İstanbul